

Сергій Самухов

*(спеціальність «Педагогіка вищої школи»,
магістр, Педагогічний факультет)*

(Наук. керівн. І.В. Стражнікова

- док. пед. н., професор)

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ РОЗУМОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що проблема формування розумової самостійності майбутніх викладачів визначається актуальною як у плані теоретичної розробки, так і в плані практичної її реалізації. Особливе місце педагогів-практиків і науковців у формуванні розумової самостійності віддається застосуванню різноманітних методів навчання, обґрунтовували їх роль і значущість.

Відомо, що основними напрямками діяльності викладача вищого навчального закладу є: навчальна, науково-методична, науково-дослідна, виховна та дорадча. Так, навчальна діяльність спрямована на організацію та здійснення процесу навчання відповідно до нормативних документів: проведення лекційних, семінарсько-практичних занять, консультацій, контрольних заходів, керівництво курсовими і дипломними роботами тощо. Науково-методична діяльність пов'язана з підготовкою навчального процесу, його забезпеченням і удосконаленням. Виховна діяльність полягає в організації виховного впливу на майбутніх фахівців у процесі викладання навчальних дисциплін і в позааудиторній роботі. Науково-дослідна діяльність має за мету організацію наукових досліджень у певній, галузі знань, підвищення наукового рівня та розвитку творчого потенціалу викладача і студента. Дорадча діяльність має на меті надання професійної допомоги виробничникам, проведення наукових консультацій щодо підвищення якості виробничих процесів. Це також діяльність професорсько-викладацького персоналу в галузі підвищення професійної кваліфікації спеціалістів-практиків.

Тому без застосування різноманітних методів неможливо досягти поставленої мети, реалізувати намічений зміст, активізувати пізнавальну діяльність. Метод є стрижнем навчально-виховного процесу, важливою ланкою, що поєднує запроектовану мету і кінцевий результат.

У контексті досліджуваної проблеми відзначимо, що використання різноманітних методів навчання є важливим засобом формування розумової самостійності студентів. Так, М.І.Махмутов, надаючи великого значення методам навчання, зазначав, що саме використання викладачем різноманітних

методів і прийомів навчання сприяє ефективному формуванню розумової самостійності студентів [6, с. 32].

На важливості формування розумової самостійності молоді різними методами наголошував і Ю.К.Бабанський.

Так, в одній зі своїх праць, присвяченій методам навчання, він писав: «Поєднання методів дозволяє найкраще враховувати специфіку змісту навчального матеріалу, а студентам – якнайкраще розкрити свої навчально-пізнавальні можливості і здатності, обрати для себе найбільш раціональні прийоми оволодіння знаннями» [1, с. 51]. Саме на базі використання широкого спектру методів навчання, на думку вченого, створюються умови для всебічного розвитку пізнавальних можливостей особистості, а також її самостійності та активності. Такої точки зору дотримувався і Н.В.Кухарев, підкреслюючи, що для ефективного формування розумової самостійності особистості потрібно планомірно і систематично використовувати різноманітні методи навчання, забезпечуючи при цьому тісний зв'язок одних методів навчання з іншими [3, с. 27]. Зазначимо, що великого значення використанню широко арсеналу методів навчання у процесі формування пізнавальної активності та розумової самостійності студентів надавали і П.Я.Гальперін, Д.Б.Ельконін, Є.Н.Кабанова-Меллер, Н.Ф.Тализіна та ін.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив констатувати, що виокремлювались дві групи методів формування розумової самостійності студентів: методи, що формують уміння студентів знаходити нові способи оволодіння знаннями (усний виклад, пояснення, розповідь, лекція, бесіда, диспут, робота з книгою та ін.), та методи, що формують уміння студентів творчо застосовувати знання в нових умовах (самостійні роботи, пошуковий, дослідницький методи, вправи, лабораторні та практичні роботи, графічні та технічні роботи).

У контексті теорії другої половини ХХ ст. доводилось, що використання викладачем методів навчання першої групи сприяє формуванню певної долі самостійності студентів. Так, простежуючи логіку суджень і пояснення узагальнень викладача, студенти свідомо виконують ті ж логічні операції, що і викладач, але при цьому вони порівнюють дану інформацію з попередніми уявленнями, з власним досвідом, знаходять для себе щось нове і таким чином беруть активну участь у процесі оволодіння певним досвідом. Зокрема, усний виклад матеріалу викладачем передбачає представлення студентам навчального матеріалу за допомогою слова з метою формування у них знань, умінь і переконань. Викладач повідомляє інформацію, студент сприймає її, осмислює, запам'ятовує, а потім репродукує те, що завоїв. У логічному відношенні цей метод дає переконливий зв'язок конкретного і абстрактного, часткового і

цілого, окремого і загального як найвірніше відображення в усвідомленні студентів сутності поняття, що вивчається.

У педагогічній літературі поряд з усним викладом матеріалу важливе значення також надається методу розповіді, як одного із методів формування самостійності студентів. Як зазначають сучасні науковці, зокрема, під час розповіді студенти слідкують за ходом аргументації, за тим, як із одного твердження витікає інше, як аналіз і синтез допомагають формулювати висновки. У зв'язку з цим, М.А.Данилов та Б.П.Єсіпов наголошували, що розповідь більше, ніж інші методи усного викладу, надає можливості вільного спілкування викладача зі студентами, що підвищує їх активність і сприяє розвитку певної самостійності. Учені зазначали також, що особливої цінності під час формування розумової самостійності студентів набуває цей метод, коли він доповнюється «живістю викладання», «використанням яскравих і доступних образів», а також «високою емоційністю» [2].

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив констатувати: серед методів формування умінь студентів знаходити нові способи оволодіння знаннями метод пояснення займав чільне місце. Характерною ознакою даного методу є доказ, тобто встановлення правдивості якого-небудь судження шляхом наведення інших суджень, правдивість яких, тобто їх відповідність об'єктам дійсності, є безперечною, з яких і витікає правдивість даного судження. Пояснення як метод формування розумової самостійності, варто застосовувати там, де недостатньо показати чи розповісти щось, а необхідно довести. Як справедливо зазначав М.С.Строгович, при умілій мобілізації уваги студентів до теми пояснення, а також за умови ясного, послідовного і логічного ведення пояснення викладачем, студенти з великим інтересом слідкують за ходом його розміркувань, що в свою чергу активує їх розумову діяльність і сприяє формуванню певної долі самостійності [7].

Серед інших методів формування умінь студентів знаходити нові способи оволодіння знаннями, як свідчить проведене дослідження, вчені-методисти називали метод лекцій. Зазначимо, що певний час дане питання сприймалось у педагогічній літературі як дискусійне. Деякі педагоги, зокрема Б.Є.Райков, стверджували, що лекція представляє собою пасивний спосіб отримання знань. Іншої точки зору дотримувались Б.С.Гутіна, М.А.Данилов, Б.П.Єсіпов, М.І.Махмутов та ін. Так, Б.П.Єсіпов та М.А.Данилов з цього приводу писали: «Правильно поставлена лекція викликає високу ступінь розумової активності студентів. Логіка лекції, її зміст захоплюють мислення студентів і сприяють його розвитку» [2, с. 285].

Підкреслимо, що ефективність і дієвість лекційного методу у процесі формування розумової самостійності студентів досягається лише при

дотриманні певних вимог, зокрема форма лекції має бути «жива і цікава», задля чого педагог використовує яскраві ілюстрації, наводить приклади, цікаві епізоди; лектор має тримати повний контакт з аудиторією.

Активізації пізнавальної діяльності студентів сприяють також запис основної думки, тез, конспектування, складання плану тощо. Наприклад, В.І.Лозова наголошує, що розвитку самостійності студентів особливо сприяє проблемна лекція, яка значно активізує пізнавальну діяльність особистості та сприяє розвитку творчого мислення [5].

Отже, проаналізовані методи навчання сприяють формуванню первинних умінь студентів знаходити нові способи оволодіння знаннями. З метою подолання недоліків використання цих методів навчання провідні вчені, методисти, педагоги радили під час організації навчання дотримуватись таких правил:

- чітко визначати мету і завдання викладу того, що необхідно засвоїти студентам;

- стимулювати позитивну мотивацію пізнавальної діяльності студентів;

- дотримуватись основних принципів навчання;

- забезпечувати існування стійкого інтересу студентської молоді до процесу пізнання, змісту матеріалу, стимулювати їх активність;

- установлювати доброзичливі стосунки між викладачем та студентами.

Значні можливості для формування умінь студентів знаходити нові шляхи оволодіння знаннями надаються під час використання наочних методів навчання, зокрема демонстрацій, спостережень, екскурсій тощо. Як зазначає М.А.Данилов та Б.П.Єсіпов, пізнавальна активність студентів під час використання цих методів навчання проявляється у спостереженні за об'єктами, що вивчаються [2]. Демонстрація предметів, дослідів використовується викладачем у тих випадках, коли предмет і явища, що вивчаються, досяжні безпосередньому сприйняттю студентів. У всіх інших випадках застосовуються ілюстрації. Учені підкреслюють, що саме ці методи сприяють тому, щоб у студентів склалось чітке уявлення про об'єкти, що вивчаються, та зв'язки та взаємозв'язки між ними.

У теорії навчання існують правила використання наочних методів, які забезпечують їхню ефективність:

1. чітка постановка викладачем мети використання наочних методів, що потребує вступного слова педагога;

2. здійснення керування сприйняттям і розумінням того, що сприймається. З цією метою потрібно спонукати студентів порівнювати, робити висновки, обговорювати побачене, почуте;

3. забезпечення якісного боку ілюстрацій/демонстрацій.

Аналіз і синтез також відіграють важливу роль у формуванні умінь студентів знаходити нові засоби застосування знань. Використання аналізу та синтезу – це перший етап навчальної роботи з формування навчальних механізмів пізнавальної самостійності. Студент здобуває «уміння своїми силами переносити зразок, що відпрацьовується в аналогічних умовах».

Історіографічний аналіз даної проблеми дозволяє стверджувати, що до групи методів формування у студентів умінь застосовувати набуті знання в нових умовах відносяться методи самостійних робіт. Саме використання «вправ із зростаючою самостійністю» формує уміння студентів творчо використовувати набуті знання в нових умовах. Використання у процесі організації навчально-пізнавальної діяльності студентів системи самостійних робіт дозволяє вихованцям максимально проявити індивідуальність свого мислення, свої уміння, здатність оперувати знаннями і застосовувати їх на практиці.

На широких можливостях формування умінь особистості творчо застосовувати набуті знання в нових умовах методом самостійних робіт наголошує і Н.В.Кухарев [3], поєднуючи діяльність викладача та студентів (таблиця 1).

Таблиця 1

Навчання особистості з елементами власної творчості

Діяльність викладача	Діяльність студента
Спонукає через співставлення абстрактного з конкретним до логічного завершеного обґрунтування у формі виступу	Самостійно осмислюють, відповідають раніше вивчене, порівнюють, залучають, шукають засоби розв'язання
Спонукає через співставлення абстрактного, відомого раніше, з абстрактним у нових умовах	Самостійно працюють, осмислюючи прийоми розв'язування, підбирають, порівнюють, висловлюють, критично переробляють, узагальнюють
Здійснює контроль за самостійним оволодінням матеріалу	Самостійно вивчають нову тему у підручнику з залученням додаткового матеріалу, повідомляють засоби розв'язання і висновки
Організовує перевірку підсумків роботи	Беруть участь у колективному осмислюванні, опановують нові прийоми роботи, використовуючи досвід товариша

Ефективним методом самостійної роботи студентів є метод взаємної критичної оцінки виконаних робіт. Основна сутність цього методу полягає в тому, що на початку заняття вихованці виконують звичайне завдання (пишуть твір чи іншу письмову роботу), після чого віддають його на взаємне рецензування. Потім іде стадія саморецензування: коли студент прочитає і

оцінить роботу товариша, він повертається до своєї і сам пише на неї рецензію. На наступній стадії вихованець отримує рецензію на свою роботу і відповідає на зауваження. Після цього кожен, враховуючи недоліки, виявлені у власній роботі, і зауваження, зроблені товаришем, повинен написати новий її варіант.

З метою формування умінь застосовувати набуті знання в нових умовах І.А.Левіна визначає певні риси, що характеризують організацію самостійної роботи, до яких належать:

- спеціальні дії, спрямовані на створення дидактичних умов, що необхідні для своєчасного й успішного виконання завдань. Тому відповідна організація передує процесу самостійної діяльності й супроводжує його;

- ефективне керівництво самостійними діями тих, хто навчається, яке стимулює їх самоорганізацію при підготовці до роботи та в процесі її виконання;

- планування самостійної роботи, що починається з системи визначення завдань з навчальної теми (послідовність, різноманітність, поступове ускладнення) й завершується визначенням місця роботи в структурі конкретного заняття, вибором форми організації самостійної роботи й сполучення її з процесом викладу;

- сучасні засоби навчання, а також завдання викладача за допомогою навчальної задачі спонукати їх до планування майбутньої роботи та попереднього засвоєння засобів, що необхідні для виконання завдання;

- елементи творчості, що є значущими не лише новизною результатів, але й нестандартністю самого процесу [4].

Значні можливості для формування умінь студентів застосовувати набуті знання в нових умовах надають проблемні методи (пошуковий, дослідницький). Як зазначають сучасні дослідники, в умовах проблемного навчання викладач організовує пізнавальну діяльність студентів так, щоб вони самі включались в самостійну роботу, спрямовану на здобуття знань, бо ні спостереження студентами цього процесу, ні розповіді про нього не навчать самостійно працювати, творчо мислити.

Як свідчить аналіз науково-педагогічної літератури, широкі можливості для формування умінь студентів застосовувати набуті знання в нових умовах надають практичні методи навчання (вправи, лабораторні роботи, практичні, графічні тощо). Так, учені М.А.Данилов та Б.П.Єсіпов наголошують, що лабораторні і практичні роботи – це «виключно цінні методи навчання», які дозволяють тим, хто навчається отримати знання й практичні вміння [2].

З характером діяльності студентів близькими до лабораторних робіт є практичні роботи. Як стверджує М.М.Фіцула, практичні роботи мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню умінь і навичок,

необхідних для майбутнього життя та самоосвіти [8]. Виконання таких робіт допомагає конкретизації знань, розвиває вміння спостерігати й пояснювати явища, а також формує вміння застосовувати набуті знання на практиці.

Таким чином, використання різноманітних методів навчання – це один із шляхів формування розумової самостійності особистості. У ході наукового пошуку виокремлено дві групи методів формування розумової самостійності студентів: I – методи, що формують вміння студентів знаходити нові способи оволодіння знаннями (усний виклад, пояснення, розповідь, лекція, бесіда, диспут, робота з книгою, демонстрації, спостереження, екскурсії, порівняння, аналіз, синтез); II – методи, що формують вміння студентів творчо застосовувати набуті знання в нових умовах, активізують мислення, викликають інтерес до навчання (самостійні роботи, пошуковий, дослідницький методи, практичні методи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю.К.Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
2. Данилов М.А. Дидактика / М.А.Данилов, Б.П.Есипов. – М.: Изд-во АПН, 1957. – 518 с.
3. Кухарев Н.В. Формирование умственной самостоятельности / Н.В.Кухарев. – Минск, 1972. – 136 с.
4. Левина М.М. О сущности методов обучения / М.М.Левина // Советская педагогика. – 1970. - № 2. – С. 106-115.
5. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В.І.Лозова. – Харків: «ОВС», 2000. – 164 с.
6. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе: кн. для учителей / М.И.Махмутов. – М.: Просвещение, 1977. – 240 с.
7. Строгович М.С. Логика / М.С.Строгович. – М., 1949. – 322 с.
8. Фіцула М.М. Педагогіка: навч.посіб. / М.М.Фіцула. – К.: Академія, 2001. – 528 с.